

50897

O. LIIV.

10703

LINNAD JA MAARAHVASTIK EESTIS SUURE NÄLJA-AJA KRIISIKUUEDEL.

Suur nälja-aeg Eestis, milleks tavaliselt loetakse aastaid 1695—1697, ei ole huvitav uurimusainena üksi seetõttu, et näitab, milliste olusuhete pärast suri rahvast kümnete tuhandete viisi, läbi elades traagilisi meeletehete-silmapiilke, vaid ta aitab selgitada küsimust ka ses mõttes, millise kandevõimega läks Eesti ala ja selle rahvastik pääle suhteliselt pikemat aega kestnud rahuaegset olundit meie ajaloos ajajärgu moodustavasse Põhjasõtta.

Rahva olukorra igakülgne tundmaõppimine neil nälja-aastail nõuab selle aine põhjalikumal uurimisel väga mitmete küsimuste lahendamist, mis tihedalt seotud meie maa majandusajalooga. Meie rahva majandusajalugu Rootsi ajal, eriti aga rahva majanduslik seisund Rootsi rahuaja lõpul, on leidnud veel õige vähe käsitlemist. Üksikud balti-saksa ajaloolased, viimasel ajal ka mõned läti uurijad on seda pinnapäelselt püüdnud teha. Eesti uurijaist on asund viimasel ajal rõõmustaval viisil sel alal olevate küsimuste lahendamisele juba mõningad, nagu näit. omis põhjalikes uurimustes dr. J. Vasar Liivimaa reduktsiooni eelloo ja dr. H. Sepp talurahva õiguste kaitse kohta. Järgnend ebanormaalse olustiku üle nälja-aastail on aga uurimusi palju vähem. Nimetades kaasaegseist kõigepäält kirikuõpetajat-kronisti Christian Kelch'i, kes järeltulevaile põlvedele jättis selle nälja-aja drastilisimaid kirjeldusi ja kes nälga surnute arvu hindab 50 000-le, edasi Tartu linna ajaloo materjalide usinat kogujat Fr. K. Gadebusch'i oma asjalikkude andmetega, hilisemaist uurijaist rootslast Sigurd Schartau'd, kes materjalide puuduliku kasutamise tõttu küsimusse on suutnud tungida vaid kaunis ühekülgset ja ainult pääjooni puudutavalt, A. Bergengrün'i mõne vähemaulatusliku teatega, J. Hansen'i kirjeldust „Inlandis“ nälja-aja üle Narvas — seega olekski mainitud kõik tähtsam.

Siiski on võimalik hoopis üksikasjalisemalt vaadelda nälja-aja sündmusi ja nende järelmõju selle võrdlemisi rohke arhiiviainestiku põhjal, mis asub Riigi Keskarhiivis, meie linnade arhiives ja välismaist päämiselt Läti ja Rootsi arhiives ning raamatukogudes.

Järgnevas on teataval määral katkendina püütud valgustada selle nälja-aja raskema silmapilgu üht küsimust, mille kohta loodetavasti suudab ainekandja edaspidisel uurimisel veel mõndagi täiendavat anda.

Enne kui asuda otse teemi juurde, tuletagem meelde mõne sõnaga maa üldist olundit 1696. ja 1697. aastate vahetusel. Ikaldusaastaks kujunes äärmiselt halbade ilmastiku-olude tõttu juba 1695., samadel tingimustel veel märksa raskemaks muutus aga järgmine 1696. aasta. Linnad Eesti- ja Liivimaal, kes olid vilja õige suures osas välja vedand veel viljaga vaba kaubitsemise ajal, ei olnud välismaade suhtes viljaga kaubitsemise keelu jõusse astumisel enam varustet seesuguste viljakvantumitega kui harilikult, sest juurdevedu maalt harvenes ikka enam. Ikaldusala haaras eriti tugevasti Soomet ja Põhja-Rootsit, Ingerimaad, Eestimaad, Põhja-Liivimaad, vähemal määral ka Lõuna-Liivimaad, Loode-Venemaad, Lõuna-Rootsit, Taanit ja Lääne-Euroopa riike. Et toetada siseriiki ja Soomet, andis valitsus luba sinna vilja tollivabaks sisseveoks Läänemere provintsidest. Seda luba kasutasid linnade kaupmehed kaunis rohkesti, ja see vähendas viljatagavaru linnades veel enam.

Maal talupojad, kelle üldist majanduslikku jõukust harilikulgi ajal ei või kuigi kõrgeks pidada, sattusid nälja-aastate algul enamikus juba tunduvasse hätta. Viimane muutus aga kohutavaks, kui juba ka kroonurentnikkude ja mõisaomanikkude viljatagavarad olid lõpukorral ega enam säältkisid saadud toetust.

Rootsi kõrgemate võimukandjate tegevust nälja-aastail Eesti- ja Liivimaal jälgides selgub kujukalt Rootsi valitsuse hoolitsev suhe rahvale, teisel poolt ilmestuvad mitmes suhtes ka puudused maa administratiivelu korraldamisel. Isikud, kellest mitmeti rippus asjaolu, mil määral suudeti kergendada häda-aja olundit, olid Liivimaal kindralkuberner krahv Erik Dahlberg, kuberner Erik Soop, Liivimaa Läti ja Eesti ala majandusasehaldurid Mihael v. Strokirch ja Gustav Adolph Strömfeldt, Saaremaa maapäälilik Peer Oerneklow ja teataval määral kindralsuperintendent Jakob Benjamin Fischer, ning Eestimaa kindralkuberner krahv Axel Julius de la Gardie, asehaldur Matthias von Porten ja piiskop Joachim Salemann. Nende isikute tegevusest pidi sõltuma ka nälja-aja abiandmise korraldus, ja ses mõttes avaldet töö suudab tänulikul viisil iseloomustada ühe või teise isiklike omadusi maa eest hoolitsemisel.

Eestimaa kannatas ikalduse ja nälja all märksa rohkem kui Liivimaa, Eestimaa kindralkubermangu eesotsas seisis juba umb. kümnekond aastaid üks ja sama isik, kes pidi olema kogend kohalikes oludes, kuid siiski teotsetakse Liivimaal agaramalt toetuse hankimisel hädalistele. Kahtlemata Dahlberg'i tegevust Liivimaal hästi aitasid juhtida eelmainitud tublid administraatorid nagu Soop, Strömfeldt ja Strokirch; kuid tuleb siiski vääriliselt hinnata Dahlberg'i andekat isikut, kes siinseid olusid veel lähemalt tundmata (ta määrati kindralkuberneriks 1696. a. algul ja jõudis Riiga alles sama aasta augusti lõpul) püüab talle omase orienteerumisoskusega olukorda Liivimaal võimaluse piires parandada. Märksa passiivsem näib ses suhtes olevat de la Gardie Eestimaa.

Juba 1696. a. kevadel, kui uus kindralkub. veel Liivimaale ei olnud jõudnud, sõandab kuberner Soop omal riisikol astuda samme ikalduse tagajärgede pehmendamiseks. Mai algul lubab ta Strömfeldtil Tartu sõjaväe moonalaost lainata talunikele 700 tündrit vilja ja teeb korralduse ka Pärnumaa rentnikkude kergendetumaks varustamiseks viljaga. Mõlemad korraldused leiavad hiljem kuninga poolt kinnitamist laiendat kujul¹⁾.

Jõudes uuele kohale Liivimaale alustab Dahlberg ise võitlust hädaga. Kuid tuleb silmas pidada, et maa olukord oli vahepääl märksa raskemaks muutunud, kroonu magasiatades ei olnud enam palju vilja, mõnel pool nälgisid isegi garnisoni sõdurid. Kindralkuberneridelt nõuti vilja saatmist nälgivaile Soome ja Rootsi maakondadele. Siiski, et kuidagi piirata suurt surevust, annab Dahlberg korraldusi hädaliste toetamiseks linnas ja maal, abistades ühtlasi linnu nende poolt teostatavas nälgijate toetamises. Näit. 11. märtsil 1697 teatab ta Eesti ala asehaldurile, et see Tartu linnale nälgijate toidustamiseks annaks 5 säilitist rukist kroonu magasiadast²⁾. Põhimõtteliselt tähtsam on aga Dahlberg'i kava hädaliste toetamiseks paar nädalat varem. Oma kirjas 26. veebruaril 1697 Läti ala asehaldur Strokirchile, nõudes puudustkannatavate rentnikkude ja talunikkude nimistut, ta märgib eriliselt, et toetust peaksid esijoonesse saama need talunikud, kes ennast ise aidata ei saa või kellel ei ole võimalust abi saada omilt rentnikelt, kaupmeestelt või võlausaldajalt³⁾. Nii juba siin kirjas tähtsustab Dahlberg asjaolu, et talunikud linnades oma kaupmeestelt, kelle klientideks nad olid, võiksid abi loota. Talunikkudele lainu näol antud toetuse tagasinõudmise täielikust võimatusest ja seesuguse nõudmise esialgul sootuks ärajätmisest kirjutab Dahlberg 23. märtsil 1697 Liivimaa ülemkammerer P. Pahlliche'le⁴⁾.

Kui maal ei suudeta pakkuda hädalistele küllaldast abi, siis väärrib tähelepanu see, et selle võimalikkust eeldetakse linnade läheduses nii Dahlbergi kui ka Liivimaa rüütelkonna poolt. Dahlbergi sellekohaseid korraldusi linnadele on juhus hiljem veel tundma õppida. Liivimaa rüütelkonna seisukohta valgustab aga Dahlbergi aruanne 1697. a. algul peetud maapäeva üle kuningale 23. veebruaril 1697⁵⁾. Nimelt peab rüütelkond soovitavaks, et näljahädalisi talunikke ja teisi puudustkannatajaid kasutetaks kindlustustööde juures linnades, mille juures nende palkamis-

¹⁾ Sigurd Schartau, De svenska Östersjöprovinserna vid det stora nordiska krigets utbrott. 1, Livland. Karolinska Förbundets Årsbok 1924, Stockholm 1925, lk. 26—27.

²⁾ Schartau, tsit. t., 1, lk. 35.

³⁾ GGA (= Riia ajaloo ja muististe seltsi raamatukoju), LRKkA (= Liivimaa rootsiaegne kindr.-kub. arh.), Reg(istratuur) 1697, I, lk. 102 b.

⁴⁾ GGA, LRKkA, Reg. 1697, I, lk. 175 a—b.

⁵⁾ GGA, LRKkA, Reg. 1697, II, lk. 47 jj.

kulusid aitaks rüütelkond raha andmise näol kanda. Seda esitist näib pooldavat ka Dahlberg ise.

Kui Liivimaal kuberner Soopil on julgust omal algatusel ja riisikol juba 1696. a. kevadel korraldada puudustkannatajate abistamist kroonu magasiitadest, siis Eestimaal, kus häda oli palju kibedam, teotseb, nagu öeldud, kindralkuberner A. J. de la Gardie märksa loiumalt ja enese seisukohta arvestavamalt. Ilma et näljaohus olevaile otsekohe alustada lainu näol toetuse jagamist, ta teeb selle aasta kevadel kuningale esitise, et Eestimaal hoitaks varuks sügiseseks külviks 2000 tündrit rukist ja suvel nälgijate toidustamiseks 2000 tündrit vilja, kusjuures tagasimaks puudustkannatajate poolt sünniks teatava lisatasuga, mille abil tuleks asutada magasiit rahvale häda korral abi andmiseks¹⁾. Kuningas kinnitab selle esitise alles 22. juunil 1696, ja nii selle teostamine hiljus õige oluliselt.

Samuti peagu täiesti mõjuta jääb suure häda sunnil de la Gardie poolt 19. novembril 1696 kuningale tehtud esitis, lubada vilja tollivaba sissevedu Tallinnasse Lübeckist, Danzigist ja mujalt välismaalt. Kuningas kinnitas küll esitise 30. detsembril, kuid talvise aja tõttu ei ole saadud loaga midagi päale hakata. Ja kuninga korraldusel vähe aega varem, 2. detsembril, anda kroonu rentnikele toetuseks kroonu moonaladudest 2—3000 tündrit vilja, on õige vähe tagajärqi, sest seesuguse hulga väljaandmist peab kindralkuberner õieti võimatuks²⁾.

Maal asuvail kirikuõpetajail loomulikult oli raske nälgijate seisundit mingi võrra kergendada. Neil endil paljudel tuli puudusega tõsiselt võidelda. Kahtlemata oleks kindralsuperintendentil Liivimaal ja piiskopil Eestimaal olnud võimalust vähegi energilisema tegevuse juures selgitada kuningale maa häda ja luua soodsam olund vaimulikele näljahädaliste abistamisel, kuid see äraootav ja, nagu tundub ajuti, külmgä suhtumine abistamisküsimusse laseb õige aja mööda. Selles mõttes on mõlemad kirikupääd teenind nii Dahlbergi kui ka de la Gardie etteheite.

Nii siis kujunes maarahva olukord 1696. a. lõpuks ja 1697. a. alguks katastrofaalseks. Rentnikud ja mõisaomanikud, kas ise puuduses või kõigiti hoides omi väheseid tagavaru, ei toetand enam omi talupoegi. Kroonu magasiitadest saadav vähene abi, millest eelpool kõneldud, oli nagu tilk vett tule kustutamiseks. Ka siitpoolt jäid talunikud suures osas saatuse hoolde. Nii muutub rahva meeoleu täiesti meelegeitlikuks. Kui Gadebusch teravaid etteheiteid teeb Rootsi toleaeqsete kohapäälsete kõrgemate võimukandjate suhtes, et need egoistlikel motiivil kahtlesid avamast kroonu magasiitu nälgijate toetamiseks, siis ei taha need küll

¹⁾ Schartau, tsit. t., 2. Estland, Karolinska Förbundets Årsbok 1925, Lund 1926, lk. 9.

²⁾ Schartau, tsit. t., 2, lk. 11—13.

paika pidada, kuid toetus, mis kroonu poolt saadi, ei olnud ühelgi juhtumil piisav¹⁾).

Tali oli 1696./97. aastal väga vali, mis viletsust aina suurendas. Maal tekkis täiesti kaootiline seisukord, maksude ja andamite õiendamattusega katkesid määrustega korraldet suhted talunikkude, vabadikkude, sulaste, mõisarentnikkude ja -omanikkude vahel. Need vähesed talupojaskonnast, kel oli veel vilja, peitsid seda igal viisil, lahtilastud sulased, teenijad ja muu rahvas, otsides päevast päeva äraelamise võimalust, haarasid vahendite nagu röövimise, varguse, kerjamise ja muu sarnase järgi. Kui kohapääl vili, loomad ja muud toiduained olid lõppend, mindi mujale lootuses, et sääl on seisukord rohkem väljakannatetav. Nii algas rahvaliikumine, mis põhjustas suuri korratusi maal, muutes näiteks reisimise ja muu liiklemise ebakindlaks. Paljud põgenesid maalt hoopis ära, päämiselt Venemaale, rahvaliikumise pääsuund liikus aga linnade poole.

Et linnad keset nälgiva maarahvastiku enesealahoiovõitluses vallandund instinkte näisid hädalisile nagu päästvate majakatuledena küllusesviibivalt kindlalt maalt, selleks oli mitmeid põhjusi. Linnadesse oli koondund jõukus, mida omandeti elaval kaubavahetusel nii tagamaaga kui ka võõraste maade ja linnadega. Siin leidsid peagu alati vastuvõttu nii mõisniku kui taluniku kaubad, siin oli, võrreldes maaga, rohkesti raha liikumas. Paljudel talunikel oli tuttavaid kaupmehi linnas, kes, ostes taluniku kaupu või vahetades seda soola, rauasaaduste ja muu n. n. talurahvakauba vastu, aitasid teda nõuga mitmesugustes küsimustes. Paljud kaupmehed andsid talunikele kaupa ka võlgu või pantide, näiteks loomanahkade, vastu, võimaldades niiviisi talunikul kergemini üle saada teda mitte harva tabavaist majanduslikest raskusist. Linnades oli võimalus kergemini leiva eest mõnd tööd leida või abi paluda kodanikelt. — Ühtlasi asusid linnades kroonu moonalaod, millest puudustkannatavaile rentnikele ja nende talupoegadele laenu näol anti toetust. Lõpuks nähtavasti ei olnud viimasel kohal linna meelitavana tegurina ka kulutulena leviv teade, et linnades korraldetakse nälgijate toidustamist ning nende varustamist varjupaigaga külma ja haiguse puhul. Nii kasvas ja võttis massiliselt maad nälgiva rahvastiku keskel usk, et linna jõudes saadakse hädale abi.

Nälja läbi katkesid sagedasti igasugused sidemed, mis hoidsid koos perekonda. Nälgivate hulkade rändamine linna viivail teedel ja rünnak igasugustele toidujäänustele, lõppend loomade raibetele ja muule sarnasele oli õudne. Kelch omas kirjelduses ütleb muuseas: „Selles viletsuses kaotasid paljud mehed omad naised, naised omad mehed, vanemad omad lapsed ja lapsed vanemad. Päeval kui ööl kuuldi nii linnades kui külades, nii küla- kui sõjateedel säärast häda- ja näljakannatajate kaebekisa, et

¹⁾ F. K. G a d e b u s c h, Livländische Jahrbücher, III Th., 2. Abschn., Riga 1782, lk. 750.

kividki oleksid pidand kisendama¹⁾). Et Kelch siin ei ole liialdand, vaid ainult värvikalt väljendund, tõendavad paljud kaasaegsete õpetajate märkmed kirikuraamatuis, linnade raeprotokollid jm.

Eelpool kirjeldeti lühidalt linnade olukorda tol ajal. Kuigi linnades leidis veel võrdlemisi rahuldavalt vilja, oli siiski rohkesti põhjusi selleks, et seda tagavara hoolsasti hoiti. Sõjavägi ja linnakodanikud pidid eestkätt olema küllaldaselt varustet viljaga ja muude tarbeainetega. Tallinnas ei näi tagavarad sugugi nii väikesed olevat, et selletõttu raad mingisuguseid erilisi korraldusi teeks. Raad eesotsas justiitsbürgermeister Corbmacheriga talitas linna varustamise küsimuse suhtes palju tagasihoidlikumalt kui näiteks Tartu raad, kes eriti bürgermeister Remmini agaral toimetamisel juba 1695. a. võtab linna varustamiseks mitmeid abinõusid tarvitusele. 1696. a. algul tehti kahele raehärrale ja raenotarile Tartus ülesandeks maja maja kõrval läbi vaadata, kuidas kodanikud end on varustand. Varustus leiti halb olevat. Pagarid olid kohustet hommikust õhtuni leiba müüma. Vilja- ja leivapuuduse kõrvaldamiseks lubati vene kaubitsejail linnas leiba müüa. 16. septembril, nähtavasti pääle seda, kui selgus halb viljasaak, keelas Tartu raad linnast vilja väljaveo, nagu see sündis ka juba 1695. a. suvel kuni oktoobrini samal aastal²⁾. 1697. a. halvenes Tartu olukord ses suhtes veel enam. — Palju parem ei olnud seisund ka Pärnus, kus garnisoni varustamiseks vilja veel jatkus, kuid kroonule kuuluvate loomade jaoks toitu enam peagu ei olnudki³⁾). Et vilja ja toiduaineid siingi leidis ainult puudulikult, seda tõendavad Dahlbergi kirjad Pärnu raele 27. aprillist ja 24. maist 1697, kus ta korralduse teeb, et raad hoolitseks linna ja kodanike varustamise eest tähtsamate tarbeainetega⁴⁾).

Oli see nüüd rae või näljaküsimuses algul aeglaselt teotseva kindral-kuberner de la Gardie arvamine, et Tallinnal erilist puudust viljas ei tule, kuid viljatagavarade täpsamat järelevaatamist ei järgne. Oli ju puudustkannatavate kodanikkude toetuseks linnal oma asutis „viljalaegas“ (Kornkasten), milles vilja veel leidis, kuigi siit oli õige rohkel määral vilja välja lainatud kaupmeestele, kes selle kallil ajal kasuga maha müüsid, aga häda ajal oma lainu viljas õiendada ei tahtnud. Kahtlemata oli nii mitmelgi kaupmehel varuks veel küllalt vilja, kuid seda loodeti hiljem hindade tõustes suurema kasuga ära müüa. Üldiselt oli aga kodanikkude jõukus tugevasti tagasi läind nende aastatega, mil viljaikaldus takistas normaalset kauplemist viljaga, kui ka Tallinna kaubanduse üldise languse tõttu, mille põhjused on otsitavad mujalt ning ei käi käesoleva vaatluse piiresse.

1) Tõlge saksakeelsest originaaltekstist; Ch. Kelch, Liefländische Historia. Continuation 1690 bis 1707. Dorpat 1875, lk. 47—48.

2) Fr. K. Gadebusch, tsit. t., III, 2, lk. 713 ja 725—728.

3) GGA, LRKkA, Reg. 1697, I, lk. 240 c. Kindralkub. E. Dahlberg Pärnu proviantmeistrile 20 IV 1697.

4) GGA, LRKkA, Reg. 1697, I, lk. 257 a ja 309 a—b.

Seda tagasiminekut Tallinna majanduselus iseloomustab näiteks asjalu, et 1697. a. algul, kui tuleb tasuda kroonule rekognitsioon 2000 riigitaalri ulatuses, linn seda kuidagi ei suuda teha. Osa kodanikke ei tahtnud üldse midagi maksta, osa nõudis summa alandamist. Rae koosolekul 30. märtsil 1697 Suure gildi olderman Kniper omas vastuses justiitsbürgermeister Corbmacherile toonitab, et tegemist ei ole siin mitte tahtmise puudusega, vaid võimetusega. Kui kindralkuberner ise ähvardab tulla rekognitsiooni pärast alla linna, siis püütakse asja nii lahendada, et pool summast lainatakse ühelt rae liikmelt obligatsiooni vastu, pool loodetakse saada aga viljamüügist veskite-viljast ja viljalaekast¹⁾). Linnakassa on niivõrd tühi, et rae 5. märtsi 1697. a. koosolekul kaevatakse, linna kantsleil ametnikud olevat juba $1\frac{3}{4}$ aastat täiesti ilma palgata²⁾), samuti on linnal rohkemisi muid õiendamata kohustisi. Juba 1696. a. muutuvad Tallinnas õige sagedaiks üksikute kodanikkude, leskede ja teiste vaesuses olevate isikute palved vilja näol toetuse saamiseks, mida enamikul juhtumeid rahuldetaksegi viljalaekast³⁾). Maksujõuetusse langemised, võlgade õiendamatajätmine, igasugused vastastikused nõudmised ja protsessid nõuavad neil aastail nii Tallinna kui teistegi linnade raadidelt väga palju arutamist. Samuti rohkenevad igasugused maksvate korralduste rikkumised, eesost (Vorkäufferey) muutub nähteks, mille vastu on võimetud nii Tallinna kui Tartu raed ja isegi kindralkubernerid mõlemas provintsis. Kauba läbimüügi vähenemise tõttu hellaks muutund kaupmehed lisavad kaupadele hindu juurde, eriti toiduvainetega kaubitsejad (lihunikud, pagarid) teotsevad liigkasu-võtjatena⁴⁾).

Linnadel ei tulnud hoolitseda ainult omade kodanikkude, vaid ka alevikkude elanikkude ning linnamõisade talunikkude eest. Et talupojad siin olid väga raskes olukorras, tõendavad andmed nii Tallinna kui Tartu kohta⁵⁾). Neilt jäetakse ära maksud, neile antakse soodsail tingimusil toetust, ja nende seisukorda võib siiski mitmeti õnnelikumaks pidada linna hoolitsuse all olles kui talunikkude olundit säälsamas lähedal mõisa- või kroonumaadel. Hädas olevad linnaelanikud ja linna tulnud isikud katsuvad ülalpidamist leida varguste abil ja muul säädusvastasel teel. Seesuguste juhtumite rohkust tõendab näitlikult Tallinna raes 14. mail 1697. a. kohtu-

¹⁾ Raehärä R. Londicer nõustub lainama 1000 riigit. spec. — TLA (= Tallinna Linnaarhiiv), raeprot. 1697, lk. 147—150, 410—411, 421—422, 431—433, 453—454 j. t.; Rootsi Riigiarhiiv, Liv. vol. 50, Tallinna linn kuningale 26. II 1697.

²⁾ TLA, raeprot. 1697, lk. 257—259.

³⁾ TLA, raeprot. 1696, lk. 1134, 1145, 1183, 1187, 1245, 1344, 1356, 1373, 1467, 1474, 1475, 1479, 1509, 1516 j. t.; raeprot. 1697, lk. 255, 380 j. t.

⁴⁾ TLA, raeprot. 1696, lk. 1174—1176; raeprot. 1697, lk. 414, 526—527, 538. Gadebusch, III, 2, lk. 764—765; Anhang von 1698 bis 1710, Riga 1782, lk. 23—24.

⁵⁾ TLA, raeprot. 1696, lk. 1042; raeprot. 1697, lk. 117, 185, 267, 268, 308, 455—456. Gadebusch, III, 2, lk. 725—728. GGA, LRKkA, Reg. 1697, I, lk. 288 b, 572 b; II, lk. 5.

foogt Reimersi poolt tõstetud küsimus, mis teha edaspidi, sest vargaid istuvat vanglas nii palju, et nende jaoks ei ole peagu sugugi enam ruumi ¹⁾.

Eelöeldu põhjal on arusaadav, et linnad sugugi meelsasti ei olnud valmis appi tulema näljast tagaetuna linna tõttavaile maainimestele. Kui see siiski sündis, siis päämiselt kindralkuberneride käsul või ärilisilgi kaalutlusil, mis ei võind lubada seesuguse arvestetava ostjaskonna hävinemist kui oli seda maarahvastik, osalt ka mõninga mõjuvama kaastundlikult meelestet raehärra mõjustusel. Siis, kui linnad juba ammugi olid asund abiaktsoonile, saadab selle abiandmise agaruse suuremaks õhutamiseks kindralkuberner Dahlberg Riia raele 16. märtsil kirja ²⁾, mis oma iseloomu poolest võiks määratud olla ka igale teisele Balti linnale tol ajal. Toonitades üldise abiandmise vajalikkust hädasolevale maale selgitab Dahlberg siin eriti kujukalt üldise külluse sõltuvust maa ja linna vastastikusest vahekorrast. Kahtlemata oligi see teadmine üheks tähtsaks tõukeandjaks linnadele abiandmise algatamisel maarahvastikule.

Juba 1695. a. lõpul ja 1696. a. esimesel poolel tuleb hulk maavaeseid linnadesse. Märगतavalt suuremaks muutub see vool 1696. a. teisel poolel. Tallinna raes kergib vaesteprobleem tõsisemalt arutuse alla 15. septembril 1696. a. ³⁾ ja jääb raskeks ülesandeks raele kuni 1697. a. suveni. Samane lugu on Tartus, Riias, Pärnus, Narvas ja teistes väikesemaiski linnakestes. Sellest ulatuslikust aimestikust, mis on säilind nälgiijate poolt linnade piiramise üle, on siinkohal võimalik esitada ainult üldjooni, et mõista sündmuste karmi käiku.

Et linnadel tõsisid raskusi oli nälgiijate abistamisega, selles ei ole kahtlust, kui vaadata linna juurde kogunend puudustkannatajate umbkaudseid arve. Näiteks Tartus tol ajal elas umb. 3000 elanikku, kuma registreeritud nälgiijaid, keda linna poolt toidusteti, oli märtsikuul 1697. a. 1500, ja see ei tarvitsend olla veel kõige suurem arv. Pärnu juurde kogunend kerjuste hulgast teatab komendant Pistohlkors Dahlbergile. Mai kuu algul kardetakse Pärnus isegi kroonu magasiada lõhkumist, ja kindralkubeneri korraldusel kõvendetakse siin valvet ⁴⁾.

Riias tõuseb registreeritud abisaajate arv 13. aprillil 1697. a. 2250-le ⁵⁾. Tallinnas vaeste arvu õige suurt rohkust ja kiiret tõusu tõestab asjaolu, et juba jaanuari keskel toidusteti linna poolt umbes 500 isikut, milline arv pea tõsis 640 isikule; 18. jaanuaril oli toidul 950, 21. jaa-

¹⁾ TLA, raeprot. 1697, lk. 564—565.

²⁾ GGA, LRKkA, Reg. 1697, I, lk. 156 a—157 b; avaldet A. Bergengrūni poolt, vt. tema Die grosse moskowitische Ambassade von 1697 in Livland, Riga 1892, lk. 78—81 (Beilage 4).

³⁾ TLA, raeprot. 1696, lk. 1074—1076.

⁴⁾ GGA, LRKkA, Reg. 1697, I, lk. 276 a ja II, lk. 27—28.

⁵⁾ A. Bergengrūn, tsit. t., lk. 23—24.

nuaril 1200 ja 25. jaanuaril 1450 isikut¹⁾). Kuid jäädavalt jääb küll kindlaks tegemata puudustkannatanute tõeline koguarv, s. o. koos registreerimatutega linnade ümbruses.

Vaadeldes linnade juurde kogunend nälgijate hulki nende päritolu järgi, näeme huvitavat pilti. Sagedasti otsitakse abi kaugemast linnast: Tartusse tuleb rahvast Virumaalt, Narva juurest, Harjumaalt Tallinna lähedusest, Tallinnasse Tartumaalt, Riiga Pärnu- ja Tartumaalt. Mingi lootus näib olevat paljudel, et kaugemal on olukord parem.

Linnade juures asuvate nälgijate suure arvu tõttu on linnadele peagi silmanähtav, et kõikide varustamist ei ole võimalik ühelgi viisil teostada. Asutakse puudustkannatajate liigitamisele ja erilisi tinamärgikesi jagama nendele, kes esijoones vajaksid toetust. Korraldetakse järelevaatusi, kui palju linnade alevikes asub omi vaeseid. Ühtlasi järgnevad peagi kindral-kuberneride korraldused, mis haiguste vastu võitlemise sihiga teevad võimatuks hädaliste tuleku linna. Nii Tallinnas, Riias kui ka Tartus sünnib maa-vaeste eest hoolitsemine linna läheduses asuvais rehtedes ja küünides, kuid sinna mahub ainult väga väike osa. Muu hulk peab kannatama külmas ja suurelt osalt on määratud paratamatule hukkamisele. Täpsat arvu linnade ümbruses surnud nälgijate kohta ei saa küll kunagi, kuid et kiriklikku matmist surnuaedadesse leiab ainult üks osa (seegi osa on nälja-aastail tuhandesse ulatuv, nagu Tallinna kohta näitab Pühavaimu eesti koguduse kirikuraamat), seda tõendavad Dahlbergi korraldused surnute matmise kohta Riia raele ja Tallinna rae 28. juuni otsused väljaspool linna surnute ühishaudade katmise üle paksema mullakorruga²⁾). Narva vaestekassa raamatu järgi on Narvas 1697. a. nälja surnuid registreeritud 849 isikut³⁾), kuid vaevalt saadi siingi kõiki surmajuhtumeid üles märkida.

Nälgijaile abiandmises toimus eriti suure agarusega Tartu linn. Vaatamata vaeste ja nälgijate suurele arvule püüab raad koos asehaldur Strömfeldtiga ja komandant Tiesenhauseniga leida vahendeid, et nälja suremist vähegi piirata. Ka Dahlbergi näivad Tartust jõudvad teated õige rahutuks tegevat. Ta manitseb raadi kirjades 11. märtsist ja 26. aprillist kõigiti toetada nälgijaid, kes linnas päästmist otsivad; kuigi linnal on vähe vilja ja Dahlberg ise ei teadvat mingit nõu, kuidas hädast jagu saada, siiski ta nõuab, et raad Strömfeldtiga olukorra üle nõu peaks⁴⁾). Juba varem, 22. veebruaril, ta teeb korralduse komandant Tiesenhausenile, et see koos asehalduri ning raega katsuks tarvitusele võtta kõiki abinõusid viletsuse vähendamiseks⁵⁾). Ilmeka kirjelduse valitsevast näljast annab

¹⁾ TLA, raeprot. 1697, lk. 98—99, 111—112 ja 125.

²⁾ TLA, raeprot. 1697, lk. 690.

³⁾ J. H (ansen), Die Hungersnoth in Liv- und Estland 1695—1697, Inland 1860, nr. 22, lk. 420—424.

⁴⁾ GGA, LRKkA, Reg. 1697, I, lk. 144b—145a ja lk. 251a.

⁵⁾ GGA, LRKkA, Reg. 1697, I, lk. 87b—88a.

Tartu ülikooli rektor ülikooli konsistooriumi koosolekul 13. jaanuaril 1697, tähendades, et suure puuduse tõttu iga päev sureb vaeseid salkadekaupa tänavail. Konsistoorium otsustab vaeste hääks toime panna korjanduse professorite hulgas ¹⁾).

Vaatamata igasuguseile korjandusile, kroonu magasiatadest linnale avatud viljale hädaliste toetamiseks ja muule ei suuda Tartu linn erakordseile raskusile ilma oma majanduselu tugevasti kahjustamata vastu panna. Kaubitsemine linnas vaibub ikka vähemaks, sissetulekuid ei ole saada öieti enam kusagiltki. Et olukorda vähegi kergendada, otsustetakse märtsi algul, et tulevad eemaldada linnast kõik võõrad vaesed, mida hiljem ka teostada püütakse. Ühtlasi nõutakse, et iga kihelkond peaks hoolitsemise ise oma puudustkannatajate eest ²⁾). See seisukoht, millel asusid ka mõlemad kindralkubernerid ja algusest pääle Tallinna raad, oli küll õige, seejuures aga täiesti läbiviimatu; tolleaegne hoolekanne maal hädaliste suhtes oli kõike muud kui rahuldav.

Nälgijate tagasisaatmise katse nende suure arvu juures oli kuigi raske, siiski tarvilik samm linnadele. Eriti Tallinna raad korduvalt katsub läbi viia vastavat otsust, mida ka kindralkuberner de la Gardie on kinnitand ja kroonurentnikele ning mõisaomanikele üldiselt teatavaks teind. Kirikusaaduse alusel pidi iga kihelkond hoolitsemise oma vaeste eest. 22. jaanuaril nõuab seda omakorda kindralkuberner ³⁾). Tallinnas 1697. a. jaanuaris peetava maapäeva puhul Eestimaa rüütelkonnale määratud propositsioonis nõuab kindralkuberner nälgijatele mõjuvamat abiandmist, mida aga rüütelkond võimatuks peab, silmas pidades äärmiselt rasket olukorda ⁴⁾). Tallinna rae ja kindralkuberner de la Gardie ühisel ettevõttel saadetakse paljud maalt linna kogunend nälgijad kas linna voorimeeste või Rae mõisa talunikkude abil oma endistele elukohtadele, kuid peagi märgatakse, et sellest ei ole suurt abi, kuna oma kogukonda toimetet isikud mõne päeva pärast jälle tagasi ilmuvad. Võttes valjumaid abinõusid tarvitusele keelab raad nälgijate tuleku linna ja suurendab valvet linnavaravail. Suurema nuhtluse osaliseks jäävad seetõttu alevikkude elanikud, kelle majadesse raad juba esialgul sunniviisil asetas palju nälgijaid lapsi ja muid vaeseid. 9. ja 10. detsembril 1696 rae korraldusel raehärra Robe Rudolph Londiceri ning Pühavaimu eesti koguduse õpetaja Eberhard Gutsleffi juuresolekul toimeteti järelevaatust, kusjuures leiti seekides, eeslinnades ja linnas üksikute kodanikkude juures eriti palju umbes 10 aasta vanuseid lapsi, aga ka

¹⁾ Tartu Ülikooli raamatukogu, Mss. 262, Ülikooli konsistooriumi prot. 1695—1696, lk. 166—167.

²⁾ Gadebusch, III, 2, lk. 770—776.

³⁾ ERKA, ERKkA, nr. 120 (missiivkontseptid 1697), lk. 106.

⁴⁾ ERKA, ERüA, A. I 8, Ritterschafts Protocoll 1691 bis 1699, lk. 316a—319a (kindralkub. rüütelkonnale) ja lk. 321a—324a („Landt-Tags Schlusz de Anno 1697 den 12 February“).

suur hulk muid poolvigaseid ja haigeid. 10. detsembril on veel teisi haigeid järele vaadand linnas asuv arst Hoppel, kirurg Bihl ja õp. Gutsleff¹⁾).

Siiski nälgijate päähulka püüti hoida linnast ja ka alevitest teatavas kauguses. Nende varustamiseks toiduga ja päävarjuga säeti sisse rehi Rae mõisas, kuid see abinõu osutus liiga väheulatuslikuks, et hädaliste väikestki osa kuigi oluliselt rahuldada. Nagu selgub kirikuraamatute märkustist, peatusid suuremad salgad linna viivete teede ääres kõrtside läheduses, kuhu suur osa surigi nälgja ning külma. Eriti masendavalt mõjub laste suur surevus ja sellega ühenduses Tallinna raes nälgijate laste küsimuse arutamise kirjeldus²⁾).

Et Tallinna raad ja kodanikkond, vaatamata sellele, et majanduselus valitses suur kriis, siiski ei teind kõike, mis seisis nende võimuses, et kergendada puuduskannatajate seisundit maal ja rohkem vastu tulla abi saamiseks linna juurde kogunenud rahvale, seda näivad tõendavat mõned asjaolud. Kodanikel lubati hoida varuks ka häda suurimalgi silmapilgul kaunis palju vilja, mis määratud oli mitte niipalju kodanike endi jaoks kui kaubaturu soodsamal konjunktuuril hindade kallinemisega väljaandmiseks või kohapääl maale müügiks. Niipea kui mõni aasta hiljem lubatakse jälle vilja täiesti kitsendamata väljavedu, näeme Tallinnas turule paisatavat väga suuri kvantumeid rukist. Algav Põhjasõda ei võimalda aga pidada kaubavahekordi välismaaga enam endisel viisil. Sama isikliku kasu tagajamist, lootusel kõrgeile hindadele, märkame teistegi linnade osa kodanikkonna juures.

Et kaupmeeskond nälja ajal suhtus oma talupojast-ostjaskonna maksuvõimesse teatava määrani põhjendatult usaldamatult, seda iseloomustab Tallinna raes tol ajal korduvalt arutusel olev talunike pantide küsimus, kusjuures just sel ajal, kui talunikud lootsid omilt kaupmeestelt suuremat vastutulelikkust, need nõu peavad, kuidas talunikkude poolt kauba eest toodud pante omandada³⁾).

Ka korjandustel näljahädaliste hääks Tallinna kodanikkonna seas ei näi olevat suuri tulemusi. Kuigi küsimust raes otsustetakse, esinetakse sel puhul mitmelt poolt põhjendustega, et niisugune annete korjamine olevat ohtlik, kuna see meelitavat järjest rohkem hädalisi linna juurde. Korjandustel esineb juhtumeid, kus linna jõukad ning tähtsal kohal seisvad kodanikud (näit. Suure gildi olderman Kniper) keelduvad annetuste andmisest ja nende eeskuju järele toimetavad ka teised kodanikud, kes varem nõus olid korjandust toetama⁴⁾. Ses mõttes küll ohvrimeelsemalt toimib

¹⁾ TLA uuem osakond, Ao 1696: Inquisition der Straszenarmen. Vt. ka O. Liiv. Tallinna eestlaste usuelust Rootsi ajal, Vaba Maa 21. II 1929, nr. 44.

²⁾ TLA, raeprot. 1696, lk. 1074—1076, 1181—1182, 1374—1385, 1449—1450, 1470, 1553—1554, 1557—1558, 1579—1580; prot. 1697, lk. 36, 67—68, 92—93, 98—99, 125, 136, 141, 423, 552 j. t.

³⁾ TLA, raeprot. 1697, lk. 96, 101 j. t.

⁴⁾ TLA, raeprot. 1696, lk. 1449—1450; raeprot. 1697, lk. 41—44, 68, 92—93.

Tartu linn. Alles hiljem kevade tulekul, kui nälg ja külm olid Tallinna juurde kogunend hulki tugevasti vähendan^d, avaneb väikesemale osale puudustkannatajaist võimalus saada leiva eest tööd Tallinna kindlustamis- ja vallitöödel ¹⁾.

Nälja kriisikuid, milleks võime lugeda eriti 1696. a. lõppu ja 1697. a. algust, üleelend puudustkannatajate hulk väheneb aeglaselt kevade tulekuga. Kuid veel kuni uue lõikuseni 1697. aastal on puudustkannatajate salgad Tallinna all. 21. juulil otsustab raad kindralkuberneri nõudmisel kokku ajada kõik linna värvavate ees olevad kerjused ja küsitella neilt nende päritolu. Haigeid pidi toimetetama hospitali, teisi tuli saata oma kodukohtadesse. Ühtlasi teeb raad uuesti korralduse, et värvavalvurid ei tohi puudustkannatajaid linna sisse lasta ²⁾.

Eelnevast selgub, et näljahädalised, kes suurearvuliselt valgusid nälja raskemal ajal linnade juurde lootuses säält leida abi elu jätkamiseks, enamuses jäid täiesti enese hoolde. Seda, mida linnadelt loodeti, püüdsid linnad osalt küll anda. Kuid ühelt poolt arvestades linnade endi rasket majanduslikku seisundit, teiselt poolt osa kodanikkonna tagasihoidlikkust ja mõnikord ka lausa omakasupüüdlikel kalkulatsioonel teatavat soovi puudumistki tõsisemalt asuda abiaktsioonile, ei olnud see abi maarahvas- tiku suurele enamusele oluline ega rahuldav. Maarahvastik, kes oma asukohtadele jäi või säält lahkus, pidi hädakuudel nägema, et ta oli nagu maha jäetud, sest vaatamata kõigile õilsaile soovidele kroonuvõimu kui ka teiste elanikkonna-kihtide poolt pidi ta tegelikult jääma enamasti ise enese aitajaks. Selles olukorras hukkund talumajapidamised mõjustasid kahtlemata tugevasti maa üldist majanduslikku olundit ka järgnevail aastail, kui viljasaak oli juba rahuldav või koguni hää, ühtlasi jättis see rahva meeleollu tugeva kibedustunde. Veel Vene ajal, pääle Põhjasõja ja katku hävitamistööd, rahvas tuletab oma ajaarvamist suurte nälja-aastate alusel. Abisaamise puudulikkus sel ajal, tingitud eelpool kirjeldet mitmest põhjusest, tekitab meie rahva majandusajaloos olukorra ja tagajärgi, milliseid ei tohi milgi tingimisel jätta tähele panemata.

¹⁾ TLA, raeprot. 1697, lk. 535.

²⁾ TLA, raeprot. 1697, lk. 786.